

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Порівнюються початкові умови формування економічної і політичної еліти в Західній Європі і сучасній Україні, підкреслюється їхня схожість і відмінність. Аналізуються загальні тенденції і трансформаційні процеси, притаманні функціонуванню і розвитку цих еліт.

Ключові слова: економічна еліта, політична еліта, взаємопов'язаність еліт, епоха початкового нагромадження капіталу, історичний процес.

Красковская М. П. Особенности формирования экономической и политической элиты в Западной Европе и современной Украине: сравнительный анализ

Сравниваются изначальные условия формирования экономической и политической элиты в западной Европе и современной Украине, подчеркивается их сходство и различие, анализируются общие тенденции и трансформационные процессы, присущие функционированию и развитию этих элит.

Ключевые слова: экономическая элита, политическая элита, взаимосвязь элит, эпоха начального накопления капитала, исторический процесс.

Kraskovskaya Margarita. Peculiarities of economical and political elite formation in Western Europe and contemporary Ukraine: comparative analysis

In the suggested article they consider and compare the initial conditions of economic and political elite formation in western Europe and contemporary Ukraine, they also emphasize their similarity and dissimilarity, analyze general tendencies and transformational processes which are inherent in functioning and development of the mentioned elites.

Key words: economic elite, political elite, interrelation of elites, the age of initial accumulation of capital, historical process.

Сучасне суспільство являє собою надзвичайно складно структуровану і багато функціональну систему, елементи якої поєднані переплетінням багаточисельних вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків, взаємозалежностей і перебувають в постійній взаємодії. Самець ця взаємодія і забезпечує протікання чисельних соціальних процесів, сумарним результатом яких і є цивілізаційний прогрес.

В будь-яких соціальних процесах ключова роль належить їхній суб'єктивній складовій, що позначається узагальненим терміном «людський фактор». Одним з уособлень цього фактору слід вважати ті соціальні групи, котрі займаючи чільне місце в різних сферах суспільного життя справляють істотний вплив на функціонування і розвиток кожної з них і знані в сучасному світі як «соціальна еліта».

Наукове осмислення даного соціального феномену, як відомо, почалось з розробки теорії політичної еліти¹ і вилилось з часом в цілу наукову галузь під назвою «елітологія», яка розглядає еліту як явище плюралістичне, притаманне всім сферам суспільства. Складність і багатозначність цього явища зумовили наявність багатьох аспектів його дослідження, і одного з них торкається пропонована стаття.

Не принижуючи всіх інших сфер суспільного життя не можна не визнати, що пріоритетне місце в ньому належить економіці і політиці, а отже, — і економічній і політичній еліті. І саме тому генеза, функціонування, розвиток, завжди будуть актуальною проблемою відповідних суспільних наук, взаємозалежність, взаємовплив і взаємодія останніх.

Не претендуючи на глибину і повноту аналізу, що, крім всього іншого, виключає і об'єм роботи, автор ставить задачу позначити загальними штрихами основні умови, тенденції і процеси зародження і становлення економічної і політичної еліти в західній Європі і сучасній Україні, з'ясувати їхню схожість і відмінність, що, можливо дозволить краще зрозуміти проблеми, які стоять перед українським суспільством, оскільки розуміння проблем є першим кроком до їхнього вирішення.

Існує достатньо підстав розглядати економічну і політичну еліти, як більш або менш цілісне явище, виходячи з того, що їх поєднує не тільки спільний історичний і соціальний простір, а і соціальна спорідненість, зумовлена тим, що навіть в сучасному демократичному суспільстві, а, тим більше, в минулому, вони рекрутуються переважно з однієї тієї ж суспільної верстви, чи верств близьких до неї, мають багато спільних інтересів і задіяні в одному і тому цивілізаційному процесі. Однак в той же час кожна з них є самостійним соціальним феноменом і потребує окремого дослідження.

Економічна еліта західної Європи має не лише свою історію, тісно переплетену з історією з еліти політичної, а і свою власну передісторію, глибоко закорінену в європейське середньовіччя. Перші підвалини в формування сучасного західноєвропейської економічної еліти закладались ще в середовищі середньовічних цехових майстрів, купців і банкірів, започатковуючи процес нагромадження капіталу і зародження нового економічного класу.

Зміцнивши своє економічне становище, цей так званий «третій стан» досяг і певних правових здобутків, напр., узаконолення і поширення Магдебурзького права, але в суспільстві, де панувала аристократія, він не мав жодних політичних прав. Виняток хіба що становили деякі італійські міста, в яких влада була тісно пов'язана з торговим і фінансовим капіталом. Тому, ще не маючи реальної змоги кардинально змінити існуючу систему новонароджуваний клас втілював свої прагнення в сфері духовній – протестантизм в релігії і лібералізм в ідеології. Останній сформував не лише економічні і соціальні, а і політичні засади нового суспільства.

Буржуазні революції, що охопили Європу XVII – XIXст., зруйнували перепони, які заважали інтенсивному протіканню трьох паралельних і в той же час нерозривно пов'язаних між собою процесів – стрімкому розвитку нового економічного класу і його еліти; народженню і розвитку необхідної йому політичної еліти; становленню і розбудови національної держави.

Основною задачею нового панівного класу на ранньому етапі його існування було продовження і завершення процесу початкового нагромадження капіталу.

І вирішення цієї задачі потребувало не лише нових соціальних і політичних реалій, а і нового соціального типу особистості, оскільки в історичних процесах авангардну роль відіграють особи, індивідуальні якості яких максимально відповідають потребам часу.

Сьогодні уже стало науковою аксіомою уявлення, що біологічний індивід стає соціалізованою особистістю лише засвоївши складну і багатогранну систему соціальних цінностей, притаманних його суспільству в цілому і його соціальній верстві зокрема. Останній фактор зумовлює розмаїття типів особистостей, що існують в будь-якому суспільстві.

В сучасній науці ґрунтовно досліджені як механізм імплантації соціальних цінностей в свідомість окремого індивіду, так і механізм соціального контролю за дотриманням норм і правил, зафіксованих в даній цінносній системі². Тому в даній статті нема потреби вдаватись в деталі проблеми соціалізації особистості, однак необхідно підкреслити кілька суттєвих моментів: система соціальних цінностей являє собою комплекс потреб суспільства і його вимог до своїх членів, з метою забезпечити цілісність і нормальне функціонування даного соціуму; такий соціальний механізм формує модель конформіського типу особистості, котра є не тільки прийнятною, а і необхідною для сталого і упорядкованого суспільства; однак будь-яке суспільство має потребу не лише в нормальному функціонуванні, а і в цивілізаційному розвитку, і між цими потребами час від часу виникає певна розбіжність. Конформізм консервує існуючу соціальну систему, її ж прогресивні зміни забезпечують нонконформісти.

Увагу на взаємозв'язок між потребами цивілізаційного розвитку суспільства і характером особистостей, які виступають сумарним рушієм цього розвитку, звернув Л. М. Гумільов в своїй роботі «Етногенез и биосфера Земли»³. Однак недолік концепції Гумільова полягає в тому, що вона виводить характер

суспільства з особистісних психологічних якостей його членів, в той час, як саме об'єктивні потреби суспільства на кожному етапі його існування і розвитку серійно продукують особистостей відповідного соціального типу.

Епоха народження нової економічної системи, побудованої на конкуренції, а також гостра потреба в накопиченні капіталу вимагали від учасників цих процесів таких особистісних якостей, як: висока життєва активність, ініціативність, підприємливість, готовність до відповідальності, авантюризм в його позитивних і негативних проявах. Але, оскільки початковий капітал нагромаджувався не тільки всіма правдами, а, ще в більшій мірі, всіма неправдами, існував і інший бік медалі, на якому чітко викорбувались — непомірна жадібність, жорстокість, безжальність навіть до близьких людей, безпринципність, неповага не лише до моралі, а і до закону. Саме такі особистості за наявності інших сприятливих умов піднімались на вищу сходинку в ієрархічній структурі своєї соціальної верстви і закладали основи західно-європейської економічної еліти. До речі, суспільство знаходило їм і певні світоглядні виправдання, в протестанській вірі, де традиційне біблійне «виправдання ділами» поступилося «виправданню вірою» і в прагматичній філософії утилітаризму.

Крім наявності фундаменту, закладеного ще в попередню епоху і відповідного людського матеріалу народженню і розвитку західно-європейської економічної еліти сприяла ще низка факторів, серед яких слід відзначити: 1) наявність на момент політичних революцій в більшій або меншій мірі розвиненого і структурованого відповідно даній еліті класу; 2) природня включеність її в історичний процес; 3) наявність на ранньому етапі слабо конкурентного економічного простору, до того ж захищеного національною державою; 4) при неминучій розбіжності індивідуальних і групових інтересів сконсолідованість інтересів загально класових; 5) паралельне формування і розвиток економічної і політичної еліти їхня обопільна зацікавленість в розбудові національної держави, оскільки в тодішньому ще неглобалізованому світі саме націо-

нальний ґрунт забезпечував оптимальні умови функціонування і розвитку капіталу, в тому числі, і завдяки протекціоніській політиці держави, фінансові потреби якої в свою чергу задовольняв Капітал; 6) і, нарешті, – наявність часового простору, що дозволило новому класу і його еліті удосконалити свою структуру, зміцнити свої економічні позиції, набути необхідного професіоналізму, активно включитись в науково-технічний прогрес, позбутись, принаймні, найбільш кричущих гріхів своєї молодості, до певної міри, залагодити стосунки з законом, повернутись до норм і принципів суспільної моралі, зрозуміти, що репутація є своєрідний капітал, усвідомити власну соціальну відповідальність, як одну з умов збереження існуючої системи і, звичайно, вибудувати відповідну політичну систему з необхідною політичною елітою.

На відміну від еліти економічної політична еліта західної Європи не мала міцного фундаменту, заглибленого в попередню соціальну систему, оскільки була породженням і наслідком буржуазних революцій, що охопили західну Європу в XVII – XIX ст. Однак не маючи достатнього власного політичного досвіду і професіоналізму вона все ж мала певні джерела запозичення цих вкрай потрібних якостей, з одного боку, вивчаючи досвід попередників, а з іншого, – залучаючи до своїх лав тих представників аристократії, котрі володіли відповідним досвідом і знаннями і були готові включитись в функціонування нової системи. До того ж таке залучення сприяло не лише професіоналізації нової еліти, а і підвищенню політичної і загальної культури. Що ж до моральних якостей молодшої політичної еліти, то вони мало чим відрізнялись від аналогічних якостей сучасної еліти економічної, як в світоглядному, так і в поведінковому вимірі. Свободу від моральних принципів заради досягнення високої мети виправдував ще Н. Макіавеллі⁴, і вже без будь-яких виправдань втілювали в життя практичні політики. Достатньо згадати безпринципність Талейрана, чи продажність членів Директорії часів Великої французької буржуазної революції. Хоч, звичайно, з цього правила були і винятки.

Однак, незалежно від своїх конкретних вад і чеснот політична еліта в міру своїх здібностей старанно виконувала свою першочергову функцію – обслуговування еліти економічної. Дана функція включала в себе ряд внутрішньо- і зовнішньополітичних аспектів, в тому числі: підтримка внутрішнього порядку і забезпечення стабільності і нормального функціонування суспільства; захист внутрішнього економічного простору через впровадження політики протекціонізму; ведення грабіжницьких війн і колоніальну експансію, що служило подальшому нарощенню національного капіталу.

Але під невблаганним впливом цивілізаційних процесів політична еліта Заходу, як і його економічна еліта, зазнала значних трансформацій. По-перше, відбулась її чітка партійна структуризація, що загалом позитивно відбилось на професіоналізмі і відповідальності політиків. По-друге, однією з провідних тенденцій розвитку політичної еліти стала її поступова демократизація, зумовлена наявністю загального виборчого права, а також підвищенням освітнього рівня широких народних мас і зростанням їхньої соціальної і політичної активності. По-третє, розширилась, так би мовити, зона відповідальності політичної еліти. Не перестаючи опікуватись інтересами вищих верств вона змушена враховувати і інтереси інших груп суспільства і не тільки в своїх передвиборчих обіцянках, а і в практичних політичних програмах. По-четверте, сьогодні державна політика вийшла далеко за національні рамки і, не перестаючи бути національною змушена в той же час підкорятись потребам і вимогам глобалізованого світу, котрий, схоже, в черговий раз стоїть на порозі істотних змін.

В кардинально інших історичних умовах народилась і розвивається економічна і політична еліта сучасної України. Будучи новим явищем в українському суспільному житті вони закономірно стали об'єктом різнобічних досліджень відповідних суспільних наук⁵, задача ж даної статті полягає лише в тому, щоб в самому загальному вигляді відслідкувати схожість і відмінність умов, тенденцій і процесів, притаман-

них ранньому етапу формування названих еліт в західній Європі і сучасній Україні.

Схожість досліджуваних еліт зумовлена, перш за все, тим, що Україна, як і свого часу західна Європа, має пройти і проходить етап початкового нагромадження капіталу з усіма його вадами, в тому числі і з високим рівнем криміналізації суспільства і його певною моральною деградацією. Однак, об'єктивно необхідний і цілком однорідний з західно-європейським процес початкового нагромадження капіталу в Україні протікає в іншому історичному часі, в іншому соціальному середовищі, базується на інших передумовах і умовах, що і детермінує специфіку його проявів і наслідків.

Українська економічна еліта на відміну від західно-європейської не мала глибокого коріння в попередній суспільній системі і не отримала у спадок своєї соціальної основи в вигляді більш або менш сформованого і структурованого класу власників засобів виробництва і капіталу, отримавши, однак, потужне джерело майже миттєвого збагачення.

Таким джерелом, як відомо, перш за все, став розподіл загально-національного багатства і, оскільки, об'єкт розподілу був значним, а число учасників процесу обмеженим, більшості з них вдалось зосередити в своїх руках величезні статки і опинитись на верхньому шаблі, по суті, ще неіснуючого нового економічного класу, народження якого, таким чином, почалось з його еліти, яка врешті решт в Україні отримала назву «олігархату». Результатом даного процесу став спотворений соціальний феномен – наявність вершини піраміди без самої піраміди.

Не маючи розвиненої вертикальної структури українська економічна еліта, як і зароджуваний новий економічний клас, достатньо чітко розділена по горизонталі на групи з розбіжністю, а, часто, і з діаметральною протилежністю економічних, регіональних і зовнішньо політичних інтересів. Ще однією вадою української економічної еліти є відсутність у багатьох її представників державницької позиції, оскільки народившись в глобалізованому світі вони зацікавлені не стільки в розбудові національної держави, стільки в пошуках в світовому просторі

куточків з найбільш сприятливими умовами нарощування капіталу за рахунок його експорту, чи експорту товарів.

Ще в меншій мірі проблемами національної держави переймається та частина набувачів капіталу, джерелом прибутків якої є імпорт. І тільки десь на узбіччі національної економіки тулиться, так званий, малий і середній бізнес, котрий в умовах сучасного жорстко конкурентного економічного середовища вкрай потребує допомоги і захисту з боку власної держави.

Недоліки і вади економічної еліти екстраполюються і на еліту політичну, тим більше, що між ними не лише соціальна спорідненість, а і майже повна ідентичність. Свій перший варіант політичної еліти Україна отримала в день проголошення незалежності, успадкувавши її від попередньої системи. Конкретним уособленням цієї еліти стала Верховна Рада, яка дуже скоро продемонструвала нездатність ефективно виконувати свої функції в кардинально нових умовах, оскільки складалась, по-часті, з представників старого політикуму, професійні знання і навички якого були зорієнтовані на специфіку зовсім іншої соціальної системи, а, почасти, – з представників переважно гуманітарної інтелігенції, котра більш, або менш, чітко усвідомлювала чого вона не хоче і мала дуже розмите уявлення про те чого вона хоче.

Однак на відміну від політиків новонароджена економічна еліта досить адекватно усвідомлювала свої сьогоденні потреби і інтереси і заради їхнього задоволення почала перебирати на себе функції еліти політичної. Внаслідок цього, на відміну від західно-європейських еліт, котрі взаємодіють в основному за принципом поділу праці, в Україні суб'єкти економічної діяльності одночасно стають і суб'єктами діяльності політичної, і ніякі законодавчі обмеження не здатні цьому завадити.

Опанувавши терен політики цей економіко-політичний гібрид привніс в українське політичне життя всі притаманні економічній еліті негативи, оскільки є не тільки її дзеркальним відображенням, а її власним витвором. Серед таких негативів в першу чергу слід відзначити: а) відсутність у українського політикуму зконсолідованого загально національного

інтересу; б) його глибокий розкол в залежності від індивідуальних і групових потреб і зацікавлень; в) гостра боротьба за владу і часта зміна внутрішнього і зовнішнього політичного курсу внаслідок зміни привладних груп; г) вкрай низький рівень загальної і політичної культури українського політикуму, що не дозволяє йому адекватно оцінювати не лише перспективи розвитку, а і поточні ситуації.

До цього ще варто додати і ту обставину, українська політична еліта, як і еліта економічна, не має надійної основи в своїй соціальній системі, котрою в сучасному світі служать політичні партії, які спираються на широкий електорат, мають певну історію і достатній політичний досвід. Те, що в Україні прийнято звати партіями, здебільшого є витвором окремих груп, або окремих представників економіко політичного олігархату для задоволення своїх поточних потреб і більше відповідає терміну «група підтримки», ніж терміну «політична партія». До речі, після поразки на виборах більшість з цих партій перестають існувати.

Як впливає зі сказаного, більшість негативів, притаманних українським елітам пов'язана з їхньою появою з запізненням на кілька сторіч, що зумовило їхню певну історичну невідповідність сучасному історичному процесу. Однак, цей фактор має і свій позитив. Європейське суспільство відповідного періоду розвивалось стихійно, не спираючись на ґрунтовні знання про соціальні процеси. Управлінська діяльність, по суті, була осмисленою, чи інтуїтивною реакцією на ситуаційні виклики.

В іншому стані перебуває сучасний світ. Наявні наукові знання дозволяють досить достовірно відслідковувати і оцінювати різноманітні соціальні процеси і, по можливості, керувати ними, стимулюючи позитивні і гальмуючи негативні. Крім того, оптимізації української економічної і політичної системи має сприяти низка, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, серед яких слід відзначити: а) наявність певного часового простору, необхідного для становлення і розвитку громадянського суспільства, здатного усвідомити і, принаймні, по міні-

муму групові і загально суспільні інтереси і спроможного справляти відчутний вплив на власний політикум; б) високий рівень суспільних наук, націлений на досягнення практичних результатів в сфері управління суспільством; в) ефективна просвітницька робота, спрямована на підвищення політичної культури мас; г) зростання загальної і політичної культури самого політикуму, що має сприяти підвищенню його професіоналізму і громадянської відповідальності.

1. *Моска Г.* Праващий класс, главы из книги // Социологические исследования. 1994. № 10. С. 187-198; *Осинов М. А.* Социология Г. Парето. Санкт-Петербург: Алетейа, 2004. С. 77-89. 2. *Ентони Г.* Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. Ред. О. Івашенко. Київ: Основи, 1999. С. 211-253; *Смелзер Н.* Социология / пер. с англ. Москва: Феникс, 1994. С. 197-242. 3. *Гумилев Л.* Этногенез и биосфера Земли. Москва: Айрес-Прес, 2004. 4. *Макиавелли Н.* Государь. Москва: Мысль, 1996. 5. *Луценко А.* Метаморфози української еліти. Київ, 2000; *Максименко С.* Українська еліта. Київ, 2000; *Авер'янова Н.* Сучасна українська еліта: перспективи розвитку // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Українознавство». 2011. Вип. 15. С. 41-44.

Kraskovskaya Margarita. Peculiarities of economical and political elite formation in Western Europe and contemporary Ukraine: comparative analysis

In contemporary society the key role is being played by the social groups which occupy a prominent place in different spheres of social life and affect each of them fundamentally, they are generally known as «social elite».

Economic and political elites occupy the place of higher priority, they are tightly interconnected by their origin, interdependencies, and interaction.

As a global phenomenon elites have at the same time their own specific nature, determined by the national and historical conditions of their origin and development. The suggested article is an attempt to analyze these conditions, to find out their similarities and differences in western Europe and in contemporary Ukraine, as well as to reveal the general tendencies and transformational processes which are inherent in the functioning and development of the elites studied.

Unlike modern Ukraine Western Europe had the new economic class, integral component of which was an economic elite, and which began its formation during the previous social system; and bourgeois revolutions did not initiate but only optimized the conditions for its further existence and development. Having acquired the status of the ruling class, the Western

European bourgeoisie was forced to take care of its own political elite formation, which also inherited the opportunity to borrow experience and culture from the previous system.

A number of factors contributed to the development of both Western-European elites, among them we should note: their natural inclusion in the historical process; the national state formation and development as a guarantor of stability and security, and, finally, the availability of time.

After a long path of development and transformation, the Western European elites managed to get rid of the criminal color of the era of initial capital accumulation, to improve their social and political structure, to gain experience and professionalism, to socialize and, to some extent, to democratize.

Economic and political elite of contemporary Ukraine is being formed in entirely different historical conditions. Having been late with its appearance in the European world for several centuries and without deep rooting in modern society with the well-formed and clearly structured class corresponding to a particular party system, the Ukrainian elites acquired a distorted form, called the «oligarchy» which was divided with some divergence, and, often, diametrically opposed to economic, regional and foreign-political interests. In addition there is a lack of managerial experience and an extremely poor professionalism and other defects inherent to the stage of initial accumulation of capital.

So, under these circumstances the civil society should take responsibility for its present and future.

Key words: economic elite, political elite, interrelation of elites, the age of initial accumulation of capital, historical process.